

CAPÍTOL 3

EL MARC SOCIOAMBIENTAL DEL MONTSENY CAP AL 1945: L'APORTACIÓ DE SALVADOR LLOBET

3.1. Introducció

Aquest capítol s'ocupa de l'anàlisi de les cobertes i usos del sòl al massís del Montseny en el període inicial del nostre estudi; és a dir, una data que hem fixat arbitràriament cap al 1945, dos anys abans que Salvador Llobet publicqués la seva tesi doctoral, *El medi i la vida al Montseny*, any que correspon a la mitjana compresa entre l'inici de la recerca i la publicació final. El capítol queda estructurat de la manera següent. En primer lloc, ens interessa situar el context intel·lectual de l'obra llobetiana, context que ve proporcionat pels postulats teòrics i metodològics de la geografia regional francesa que, sobretot pel mestratge de Pierre Deffontaines, inspirà les reflexions de Llobet sobre el Montseny. Tanmateix, també veurem com, probablement per les circumstàncies històriques del moment, Llobet tendeix a ignorar en el seu estudi els aspectes més socials del que ara anomenariem impacte ambiental de la geografia montsenyenca, com hom hauria pogut esperar d'un deixeble de Deffontaines i, a través d'aquest, de Jean Brunhes, del qual Deffontaines es declara seguidor. En qualsevol cas, el mètode regional conreat per Llobet ofereix prou característiques valuoses com per considerar-lo un referent essencial en la nostra anàlisi dels canvis en les cobertes i usos del sòl del Montseny durant els darrers cinquanta anys.

El segon apartat del capítol descriu els trets més significatius en el desenvolupament històric d'usos i cobertes del sòl al Montseny. A partir de l'obra de Llobet però utilitzant també altres fonts documentals, la intenció és mostrar com el medi montsenyenc s'anà constituint a partir de la dinàmica conjunta, coevolutiva podríem dir, dels factors socials i dels naturals. Aquesta

llarga trajectòria històrica s'haurà de tractar obligatòriament d'una manera força somera, ja que no constitueix el tema central de la tesi. Ara bé, el Montseny de 1945, que podríem definir com "material", "productiu" o millor dit primari, amb un intens aprofitament dels seus recursos agrícoles, ramaders, forestals, energètics i, com veurem, àdhuc ambientals, presenta unes cobertes i usos del sòl que reflecteixen fins a un cert moment les estructures i funcions d'un marc socioambiental tradicional però que, des de relativament aviat, reflectiran també el desenvolupament econòmic de Catalunya i, particularment, el paper de subministrador de recursos materials i humans per a la industrialització del país, especialment per a l'àrea metropolitana de Barcelona.

Finalment, el tercer apartat se centra en l'anàlisi de les cobertes i usos del sòl dominants cap al 1945, per al qual hem disposat d'una font extraordinàriament valuosa com és el mapa de vegetació o de cobertes que Salvador Llobet elaborà i inclogué a la seva obra sobre el Montseny. En la interpretació comparativa d'aquest mapa intentarem aplicar l'esquema teòric i metodològic presentat en els primers capítols de la tesi que, com es recordarà, contempla les cobertes i usos que se'n deriven com un estat socioambiental. En aquest cas, és l'estat socioambiental d'un massís amb una producció primària neta molt elevada, i unes activitats socials orientades a l'apropiació i/o producció de matèries primeres molt diverses i amb unes relacions socials de producció mantingudes per a aprofitar al màxim la capacitat de la natura i del treball humà, la qual cosa no restà lliure de tensions ni de resistències, tant pel costat dels sistemes biòtics com pel costat de la força de treball.

3.II. El context científic de l'obra de Llobet

En la presentació i anàlisi crítica del programa Lucc amb què hem finalitzat el primer capítol d'aquesta tesi, ens referíem a la necessitat d'explicitar els punts de partida de qualsevol estudi del canvi ambiental global, sigui a l'escala que

sigui. El nostre punt de partida en l'anàlisi dels canvis en els usos i cobertes del sòl al massís del Montseny durant el període temporal escollit ha de ser el marc socioambiental d'aquest espai de muntanya cap a l'any 1945 i prenem com a referència bàsica l'obra de Salvador Llobet. Per a entendre plenament la contribució de Llobet al coneixement de la realitat socioambiental del Montseny, ens cal primer examinar, encara que sigui succintament, el marc teòric i metodològic que l'insigne geògraf vallesà utilitzà en la seva reflexió. Com és sabut, aquest marc s'inspirà en l'anomenada geografia regional francesa, que tanta importància ha tingut en la geografia catalana fins temps ben recents (Nogué i Belil, 1991). Cal notar, però, que aquesta escola no forní un discurs geogràfic totalment unívoc i coherent (sobretot després de la mort de Vidal de la Blache), sinó que també mostrà diferències d'enfocament i de continguts en certa manera semblants a les experimentades per l'escola històrica dels *Annales* (Fontana, 1982).

D'altra banda, també cal tenir en compte un aspecte molt rellevant per al tema de la nostra tesi: la possible influència d'Elisée Réclus, un geògraf allunyat dels corrents hegemònics de la geografia francesa (i ignorat per aquesta) però que aportà unes reflexions molt importants sobre les relacions entre societat humana i medi ambient. Réclus havia llegit amb interès l'obra de Marsh de qui criticava l'excessiu pessimisme sobre la capacitat destructiva de la humanitat. Réclus va tenir com a mestre indiscutible Vidal de la Blache però no compartia en absolut la defensa que aquest feia d'una geografia neutral i despolititzada. En una de les seves primeres grans obres geogràfiques, *La Terre, Description des phénomènes de la vie de Globe*, Réclus s'orienta cap a l'estudi dels fenòmens físics i es mostra clarament influenciat per la biologia darwinista (Blanco Sánchez, 1998). Més endavant i en una altra obra monumental, *La Terre et les Hommes*, s'observa una certa superació del determinisme estricte. Hom hi trobaria, efectivament, uns plantejaments evolucionistes i unes tendències naturalistes que actualment podríem considerar ambientalistes, influències que li vindrien del seu altre mestre, Carl Ritter.

L'impacte de l'obra reclusiana a Catalunya fou amb tota probabilitat significatiu, especialment en la seva dimensió ètica i especialment pedagògica, ja que el seu introductor fou el renovador pedagògic Ferrer i Guàrdia, que va editar *L'Homme i la Terre* (edició de 1975), un llibre de gran èxit en els circuits de l'obrerisme il·lustrat. Un precedent més directe de la temàtica del canvi ambiental el trobem en *La Montaña* (Réclus, 1873; edició castellana de 1998), una obra que cal situar en el moment històric que la va escriure per entendre l'avenç dels plantejaments reclusians, ja que una lectura actual sense contextualització n'esbiaixaria del tot la comprensió. No podem perdre de vista que en aquell context, les forces de la natura són concebudes com quelcom hostil i aliè a la civilització. La societat ha de lluitar "contra" aquestes forces a fi de dominar-les i estendre així el progrés i el desenvolupament dels pobles de la terra.

En aquest ambient positivista, tanmateix, Réclus advertirà dels riscos que implica una excessiva pressió dels humans sobre els sistemes naturals, i és que aquest autor ens planteja una naturalesa en la qual també viuen els humans. És conscient del molt que es pot guanyar a partir del coneixement empíric de la gent del territori i ho il·lustra amb un magnífic exemple d'aprenentatges amb un pastor. La seva formulació podria ser, doncs, un avenç de la postnormalitat tolediana del "diàleg de sabers". Réclus mostra, en definitiva, la concepció d'una natura dinàmica, com un ésser viu que coneix un procés constant de renovació, a la manera de Lovelock (1991), com un ésser viu que es destrueix i reconstrueix de forma contínua. Amb el seu aprecí per la natura i l'home lliure a la vegada, Réclus es situa d'alguna manera en aquest punt interfronterer, com rarament es fa des d'altres disciplines.

No és, però, Réclus, a qui Llobet pren com a referent per a construir el seu discurs sobre el Montseny. Com s'ha dit abans, el geògraf català s'inscriu plenament en els corrents hegemònics de la geografia regional per bé que la

genealogia de l'obra llobetiana no es remunta a Vidal (a qui Llobet ni cita en la seva obra sobre el Montseny), sinó que es constitueix a partir de l'aparició de diferents direccions en la geografia postvidaliana. Abans de presentar amb més detall la línia escollida per Llobet, convé recordar breument les principals característiques de l'enfocament amb què l'autor de Granollers explicarà el medi montsenyenc de les primeres dècades del segle XX.

L'obra *Principes de géographie Humaine* (1947) de Vidal representa, sens dubte, el punt d'arrencada de la denominada geografia regional francesa. En aquesta obra, Vidal ja formula el que per a nosaltres podria contenir una certa gènesi de la interpretació ambiental de la geografia. El diàleg entre la societat i el medi dóna com a resultat la diversitat paisatgística i la seva comprensió s'ha de fer des d'una perspectiva de conjunt, centrada en quatre conceptes clau: medi, civilització, gèneres de vida i circulació (Buttimer, 1980). Tanmateix, per la presència incòmoda del "factor geogràfic", l'obra de Vidal restà oberta a diferents interpretacions, producte de les vacil·lacions del mestre, i es va veure obligat a defensar-se de les acusacions de determinisme ambiental formulades per Durkheim (1962) i en menor mesura per Marc Bloch (Friedman, 1996).

Les monografies regionals franceses sempre inclogueren l'anàlisi de fenòmens físics i fenòmens humans, però l'èmfasi en uns o altres depengué molt de cada autor. Un corrent, potser el més interessant per a nosaltres, tindrà un clar component naturalista i aplegarà el que Buttimer (1980) ha denominat els estudiosos de la geografia humana d'orientació ecològica. Serà Max Sorre (1957), format i inspirat per Vidal de la Blache (1947), qui formularà una concepció del medi com les bases socioecològiques de la vida humana. En aquest sentit, Sorre mantindrà una posició més avançada que el seu mestre, gens exempta de la interpretació hipocràtica del medi. No endebades, Sorre afegirà al títol del seu estudi sobre els Pirineus (original de 1913) un punt i seguit que continua amb l'expressió *Etude de Géographie Biologique*. Malgrat el títol, Sorre no vol caure en el parany del determinisme ambiental i anys més tard,

remarcarà que l'explicació històrica complementa l'explicació ecològica i limita els possibles excessos d'aquesta darrera (Sorre, 1962).

La metodologia plantejada per Sorre en el seu estudi sobre els Pirineus serà tingut molt en compte per Llobet en les seves formulacions analítiques. També sembla rellevant la influència que rebria Llobet de P. Blanchard via Pau Vila, qui introduí a Catalunya la proposta metodològica desenvolupada per l'autor ginebrí sobre l'anàlisi de la geografia humana de la muntanya. Tanmateix, la principal influència sobre Llobet, en bona part transmesa per Pierre Deffontaines, sembla haver estat Jean Brunhes, el gran geògraf de Tolosa de Llenguadoc, que, si bé no en la magnitud de Réclus, també patí una certa marginació dins la geografia francesa.

Segons Buttimer (1980), Brunhes sistematitzarà les idees del seu mestre Vidal de la Blache i serà menys global que el mestre, però desenvoluparà uns pressupostos metodològics més rigorosos. En el seu principal treball conceptual que és *La Géographie Humaine* (1947, edició original de 1920), formula de forma rellevant el possibilisme de les relacions de la societat amb el medi natural. Fins aquí resulta patent la influència de Vidal, però Brunhes aportarà altres elements de reflexió que situen el seu pensament en un estadi força més avançat que el d'altres membres de l'escola regional. En aquest sentit, cal insistir en dues aportacions clau perfectament homologables amb el pensament actual sobre el canvi global. Primer, la necessitat d'incorporar com a àmbit d'estudi de la geografia "l'explotació destructiva del medi per part de l'home". Efectivament, el cinquè capítol de *La Géographie Humaine*, fortament influït pel concepte de la *Raubwirtschaft* i pels treballs sobre la degradació de l'energia del seu germà Bernard, està dedicat a explorar els fets del que ell anomena "l'economia destructiva", amb exemples del que aquesta explotació destructiva implica, no només pels sistemes naturals sinó també pels pobles indígenes. Així, per exemple, adverteix dels riscos que suposa la construcció d'embassaments a Àfrica. Per a Martínez Alier (1988), la marginació de Brunhes

frustrà la formulació d'una geografia ecològica que hagués estat de molta utilitat en els debats que es desenvoluparien en el futur.

Tanmateix, hi ha un altre element prou innovador en l'obra de Brunhes que no ha merescut tampoc gaire atenció i que és el paper predominant que atorga al treball humà en la creació del paisatge. Brunhes escriurà que el "treball humà és un objecte fonamental d'anàlisi per a la geografia humana" i que "aquesta dimensió de la recerca ha estat generalment menystinguda per la geografia". Així Brunhes proposà relacionar els paisatges rurals amb els règims agraris i les seves característiques de tinença de la terra, orígens de la propietat i tecnologia disponible. Aquesta aproximació més social a l'estudi del paisatge l'aproxima més a l'historiador Marc Bloch que a altres col·legues geògrafs, sobretot quan l'escola regional francesa, sota la influència de De Martonne, s'orientà cada vegada més cap a la geografia física.

Un dels deixebles més notoris de Brunhes fou Pierre Deffontaines. Tots dos patirien una certa marginalitat en relació amb el corrent principal de la geografia regional francesa, la causa de la qual seria precisament una "excessiva" orientació etnogràfica a l'hora d'entendre el paisatge com una manifestació visible de l'activitat humana (la qual cosa motivarà que Bloch, força crític amb els excessius biaixos "naturalistes" de la geografia regional, alabi la tesi de Deffontaines).

Aquest punt és molt rellevant a l'hora de valorar l'entrada de les idees de la geografia regional francesa al nostre país amb Salvador Llobet com un dels principals transmissors. Com ja hem dit abans, l'home que més va influir Llobet no fou Vidal de la Blache sinó Pierre Deffontaines i, a través d'aquest darrer, el mateix Jean Brunhes.

El mateix Deffontaines explicita com el mestratge de Brunhes en la geografia catalana arribà mitjançant dues vies d'entrada. La primera tingué Pau Vila com a

peça clau, ja que Brunhes juntament amb Blanchard despertarien la vocació de geògraf del sabadellenc arran de l'estada que Vila féu a Grenoble. L'altra via d'entrada del pensament de Brunhes a Catalunya es produirà a través de Pierre Deffontaines, format a la Sorbona, sota la direcció de Demageon, De Martonne i Gallois, i que arriba a Barcelona l'any 1939 per a dirigir l'Institut Francès. Serà Deffontaines, qui en aquella situació de profunda grisor intel·lectual i a través del *Cercle des Géographes*, revifarà de manera molt important el deprimit panorama geogràfic català. Deffontaines crearà un ambient de treball i d'inquietud geogràfica a un grup de joves geògrafs que seran decisius per la recuperació i l'impuls posterior de la geografia al país. En aquest grup hi trobem Solé Sabarís, Llopis Lladó, Fontboté, Vilà Valentí i el nostre Llobet, als qui Deffontaines posaria en contacte directe amb notoris representants de l'escola regional francesa com R. Blanchard, Foucher, Tabiteau, Fallet, Sermet, etc.

Llobet reconeix en Solé Sabarís i Deffontaines els seus "pares geogràfics" (Nogué i Belil, 1991). De Deffontaines, Llobet diu: "Quedàvem extasiats de com explicava la geografia (...)". Deffontaines serà, junt amb Llopis i Solé Sabarís, un dels tres directors reals de la seva tesi i Llobet confessa amb tota claredat que la influència de la geografia regional francesa li va venir inequívocament de Pierre Deffontaines. Una de les sorpreses del treball documental de la tesi ha estat la localització en el fons documental de Salvador Llobet d'una àmplia col·lecció de negatius i positius fotogràfics, vinculats amb el seu treball de tesi. Una fracció important son imatges realitzades i analitzades per Deffontaines. Aquesta fracció del treball de camp posa de manifest que aquest fou compartit per ambdós geògrafs.

Tanmateix, els elements distintius de l'obra de Brunhes, com ara l'èmfasi en els impactes negatius de l'acció humana sobre la Terra i la ubicació del treball humà en un lloc central de la recerca geogràfica no semblen haver estat gaire considerats per Llobet. Creiem que la baixa intensitat crítica llobetiana té a veure amb el context polític de l'època.

El medio y la vida en el Montseny. Estudio geográfico guanyà el Premi Menéndez y Pelayo en l'edició de 1945 i fou publicat pel CSIC a Barcelona l'any 1947. El mateix treball fou reeditat en català l'any 1990 pel Museu de Granollers amb un apèndix intítulat *Materials i dipòsits periglacials al massís del Montseny. Antecedents i resultats*. Amb aquesta addenda Llobet afegí una de les millors aportacions de la seva recerca al massís: la detecció i descripció del fenomen del periglacialisme que descriu l'any 1972. En el moment de redactar la seva tesi, els coneixements al país sobre periglacialisme eren nuls i no serà fins als anys seixanta que Cailleux, convidat per Solé Sabarís i el propi Llobet, confirmarà l'existència del fenomen. El treball sobre el periglacialisme constitueix una nova aportació bàsica i insuperada per a la comprensió de la geografia ambiental del massís (Boada, 1997).

La tesi de Llobet està estructurada segons el model clàssic de la geografia regional vidaliana. Els primers capítols es dediquen als antecedents històrics i a les fonts cartogràfiques, i també hi ha un esforç molt notori, sense precedents anteriors, per a delimitar de forma detallada la regió d'estudi. Immediatament es deixa pas a l'escenari físic. Així, Llobet presenta la geomorfologia i l'evolució geològica del Montseny fins al relleu i el modelat actual i mostra una atenció especial cap als fenòmens erosius, la xarxa hidrogràfica i el comportament hidrològic dels cursos d'aigua. Tot seguit, l'autor estudia la climatologia i la meteorologia del massís a partir de sèries històriques. Descriu el medi biòtic a partir d'un mapa a escala 1/50000, que explica la distribució de les principals comunitats vegetals (cobertes del sòl) i les formes d'ocupació del territori (usos del sòl) del massís. Aquest document cartogràfic serà objecte d'una anàlisi més aprofundida en el proper apartat, però val la pena comentar ja aquí la importància que dóna Llobet als factors humans en la distribució de les comunitats vegetals dominants aleshores. El treball se centra en algunes espècies forestals com l'avet, el faig, l'alzina i la surera, el pi pinyer i el pi blanc, el pi rajolet, els roures i els castanyers, però la seva descripció va molt més

enllà dels caràcters biològics, ja que Llobet atorga molta importància als usos i aplicacions. Aquest fitoescenari serà el marc on es desenvoluparà una fauna abundosa i singular, que descriu de manera especial en els aspectes més socials com són l'interès cinegètic, les singularitats i els impactes en els conreus. Llobet amb el mapa del mantells de vegetació, esdevé pioner, car és la primera cartografia sobre vegetació feta al país.

Descrit l'escenari físic, Llobet segueix amb l'anàlisi de l'evolució del poblament humà al massís, la qual cosa soluciona amb un aprofundit treball de geografia històrica que constitueix el canemàs del posterior treball sobre la població moderna. L'autor de Granollers ofereix una diagnosi sobre els factors bàsics de l'ocupació humana del sòl i la seva distribució altitudinal, però introdueix també una certa dimensió dinàmica amb la consideració dels fenòmens de mobilitat i de migracions laborals, així com d'una exhaustiva anàlisi demogràfica.

L'apropament als sectors econòmics es fa a partir de la propietat de la terra i la divisió del treball. Llobet comença la seva anàlisi del sector primari amb les activitats agrícoles, la producció derivada d'aquestes i un estudi detallat de les seves característiques, com són les tipologies de conreu (especialment de la vinya, l'olivera i els pomerars) i l'organització del regadiu, amb un èmfasi en la migradesa general dels aqüífers en episodis d'estiatge. De la ramaderia en destaca el seu paper principal com activitat econòmica al massís. Es presenten anàlisis estimatives sobre la capacitat de càrrega de les pastures, la tipologia de bestiar i els fenòmens transhumants, i s'insisteix en la influència de l'activitat ramadera en els gèneres de vida. L'estudi del sector primari finalitza amb el bosc i les activitats forestals com horitzó de treball i emfatitza les característiques i les condicions de vida dels treballadors forestals. En els aspectes purament productius, s'avalua el valor dels mercats de la fusta, el carbó de bosc com a principal producció forestal i altres produccions d'interès com el castanyer, la llenya, el suro, les soques, els aglans, les pinyes, etc.

Les activitats industrials i el comerç són tractats inicialment des d'una perspectiva històrica i n'estudia la dinàmica i evolució fins arribar a la indústria moderna. Llobet destaca com aquestes activitats es troben fermament inserides en el medi montsenyenc a partir d'exemples com el de les ametistes i la indústria carrossera i, en un nivell més general, amb els vincles entre producció primària i empena industrial en els sectors químic i tèxtil. En els fluxos econòmics hi juga un paper essencial la infraestructura viària, per a la qual Llobet elabora unes taxonomies de vies i camins, presentades sota una perspectiva històrica, que són bàsiques per a la comprensió del poblament rural i urbà, de les formes d'aglomeració i de disseminats i de l'estructura dels serveis públics. Com a forma característica de l'hàbitat humà i institució familiar clau al massís, Llobet ens presenta finalment una classificació dels masos segons la funció productiva dominant: el mas cerealista, el mas ramader, el mas artesà o jornalero i la casa pobletana. Anys a venir, F. Breton realitzarà la seva tesi doctoral (1981) i analitzarà en profunditat el paper del mas en una part del massís. En una revisió posterior (Breton, 1992), aportarà que el mas crea un sistema que organitza el territori rural i l'articula amb un territori urbà. Es tracta, doncs, d'una unitat de base de tot un sistema força complex que ha modelat durant segles les mentalitats i els paisatges.

El treball de Llobet es tanca amb l'estudi dels gèneres de vida agrícola, artesà i jornalero, en què inclou el treball de la dona. Aquí, Llobet concreta pel cas del Montseny una sèrie de qüestions molt importants en la tradició regional francesa com són l'estructura familiar, l'alimentació, el poder adquisitiu, la qualitat de vida, així com la tradició i la consuetud a la muntanya. Finalment, en el que ell defineix com a geografia política, ens ofereix una anàlisi dels fenòmens culturals, l'actual divisió administrativa i la funció de l'estat al massís. F. Breton (1981, 1992), en els treballs citats, farà una notòria aportació sobre el paper del mas en l'organització social i les estratègies socials per al manteniment i/o ampliació de les terres.

Cal insistir que tant la tesi sobre el Montseny com el posterior *El Medio y la Vida en Andorra* (1948) foren realitzats en un marc polític i científic rotundament pobre i metafòricament abiòtic. Llobet es va valer de la geografia regional francesa com a marc teòric i metodològic per a deixar-nos una crònica geogràfica del massís, globalment insuperada, especialment pel que fa als aspectes relatius a la geografia física en el sentit clàssic. L'anàlisi social, si bé actualment és metodològicament superable, ens ha deixat en canvi un retrat molt fidel de la societat tradicional que habitava al massís. Aquesta aportació és imprescindible per a posteriors treballs comparatius sobre l'evolució socioeconòmica de la societat montsenyenca i dels nous usos socials del massís per part de la societat urbana actual, així com per a treballs posteriors sobre el paper dels paisatges montsenyencs des del punt de vista de la conservació de la biodiversitat. En definitiva, l'obra llobetiana constitueix tal com s'ha dit, el canemàs essencial per a la comprensió dels fenòmens de canvi socioambiental produïts durant el darrer mig segle i que podem veure reflectits en els canvis en les cobertes i usos del sòl.

En la tradició francesa, Salvador Llobet considera l'home com un agent geogràfic, en el sentit d'adaptació no passiva a les condicions del que ell anomena el medi geogràfic, un concepte que no diferiria gaire del concepte més actual de medi ambient . Aquest és un medi sobre el qual l'home pot actuar "en contra", però amb el qual majoritàriament es relaciona de forma valorada com a beneficiosa per ambdós. Compartim amb Llobet la necessitat d'objectivar els aspectes més inflexius, la història social del poblament al massís, a fi d'entendre millor la "construcció" del medi ambient actual. És per aquest motiu que Llobet s'aventura en el llarg recorregut documental que caracteritza la seva obra. Dit això, però, també cal admetre que l'autor de Granollers considera la història social com un element important però complementari a l'hora de formular el treball geogràfic. El nivell d'implicació de l'investigador en les qüestions més socials, tot i merèixer una consideració, no arriba a una posició central en l'anàlisi. Per tant, l'aportació històrica es troba quelcom mancada de

sistematització, per la qual cosa l'anàlisi dels factors socials i dels seus efectes en el medi en queda ressentida. Resulta certament curiós que, per exemple, Llobet ignorés la incipient vocació conservacionista que, ja en el seu temps i abans, començava a conèixer el massís (un oblit comú d'altra banda en els estudis regionals d'inspiració francesa). També ens sembla sorprenent que, essent el montsenyòleg per excel·lència, no participés durant els anys seixanta, principis dels setanta, en cap dels diversos estudis de detall que s'encarregaren per a la realització de la Memòria del Pla Especial del Parc Natural del Montseny.

La varietat de fonts documentals emprades per Llobet palesa l'amplitud de mires amb què fou concebut el seu treball sobre el Montseny. Exceptuant el poblament prehistòric, on les aportacions personals són més aviat escasses i l'autor es limita a citar els treballs de Pere Bosch i Gimpera (1919) i Lluís Pericot (1925), Llobet portarà a terme una gran tasca d'aflorament i recopilació de material de procedència ben diversa: arxius municipals, parroquials i notariais, els fogatges, el diccionari geogràfic de Pascual Madoz i un bon nombre d'anuaris estadístics. D'entre els diferents documents posats a la llum per Llobet, cal destacar la troballa a la Biblioteca Nacional de Madrid, del manuscrit del *Diario de los Viajes hechos en Cataluña* de Francisco de Zamora (1792), un document després àmpliament utilitzat per la geografia històrica moderna. Devem també al nostre autor la recuperació d'un treball publicat per la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya i les Balears, obra del metge de la vila de Viladrau, el Dr. Ariet, i que pren la forma de *Topografia Mèdica*. Aquest és un assaig hipocràtic que hom podria considerar com una auditoria ambiental del municipi de Viladrau elaborada l'any 1915.

Llobet també reconeix la tasca investigadora realitzada per alguns estudiosos locals, com la de Bosch de Balenyà, mestre de l'autor a la tasca del qual reconeix però un valor només "aproximatiu". Alguns d'aquests estudiosos són, a més a més, coetanis de Llobet, la qual cosa facilitarà una relació personal.

Aquest seria el cas de l'erudit Tomàs Balvey de Cardedeu, de l'historiador Josep Maurí de la Garriga, de l'arqueòleg Estrada de Granollers o del celoní Miquel Grivè, erudit local i autor d'unes "notes historicogeogràfiques" modestes, però prou avançades per l'època. Per a l'elaboració del Regional Planning, Llobet mantindrà un intensa polèmica amb Grivè perquè Grivè pretenia definir una nova comarca que s'anomenaria "Baix Montseny", a la qual Llobet s'oposà frontalment.

En definitiva, Llobet ens ha llegat un referent essencial per a situar la nostra etapa inicial de l'anàlisi del canvi socioambiental al Montseny. La seva aportació constituirà el gruix del que s'escriurà en la resta del present capítol, tot i que no podem deixar de costat els avenços en el coneixement històric del massís que s'han produït des d'*El Hombre y el Medio en el Montseny*, que s'incorporaran a l'anàlisi que fem a continuació.

3.III. El marc socioambiental tradicional del massís. Apunts històrics

Les actuals biocenosis que configuren els paisatges del massís del Montseny semblen tenir els seus orígens en la darrera fase glacial, període conegut a Europa com Würm. Aquest període va durar aproximadament uns 100.000 anys i hauria tingut les seves manifestacions finals al voltant de 10.000 anys enrere (Boada, 1990). Segons Llobet, el glacialisme, en la seva forma atenuada de periglacial, fou el responsable d'un important modelat al Montseny, que prengué la seva màxima expressió en les colades que caracteritzen les parts altes del massís, però que arriba per dessota dels 600 metres a la vila del Montseny.

Les conseqüències paisatgístiques del post-Würm foren la formació a l'Europa Occidental de les tres grans regions biogeogràfiques que actualment configuren el continent: la Boreoalpina, al nord; l'Euro-Siberiana (Centre-europa) al centre, i la Mediterrània al sud. Amb la nova situació postglacial, la vegetació i la fauna

l·ligada al fred, la neu i el gel, seguiren la direcció d'aquests cap a terres septentrionals, per la qual cosa l'actual tapís vegetal del Montseny i la fauna associada sembla que procedeix en una part molt notable de les regions circumveïnes de clima més sec i temperat del sud-est europeu, el Pròxim Orient i el nord d'Àfrica. La manca, però, de paleosòls importants, de torberes i de jaciments i estacions rics en pòl·lens, afegit a l'estat incipient de la ciència palinològica, dificulten l'aproximació rigorosa a la paleoecologia del massís. En qualsevol cas, algunes comunitats d'ambients freds i humits romangueren a les obagues muntanyenques i en algunes valls fluvials amb presència de fenòmens d'inversió tèrmica. Per tant, i tot i que latitudinalment el Montseny es troba efectivament a la regió Mediterrània, existeix una representació de les tres regions biogeogràfiques on es desplegarà posteriorment la història natural dels ecosistemes i la història social del poblament humà (Boada, 1997).

3.III.1. Prehistòria i Edat Antiga

La naturalesa predominantment àcida del substrat rocós del massís i l'absència d'abrics, coves i avencs, han dificultat la persistència de restes de poblament humà del massís durant el Paleolític. Els jaciments més propers estudiats fins ara (Cingle Vermell, el Castell i el Roc de Migdia) a l'extrem inferior del Collsacabra, se situen en un període de transició climàtica que aniria dels episodis finals de Pleistocè fins als inicis de l'Holocè, abraçant un ventall cronològic comprès entre 11.500 i 9.700 anys enrere. Amb un context climàtic del tipus Preboreal, segons Molist i Clop (1991), el conjunt vegetal predominant a la zona d'estudi seria l'alzinar mixt amb roureda de martinenc.

Arran de la revolució neolítica, els primers poblaments humans del massís abandonaran progressivament el nomadisme i les pràctiques recol·lectores per a sedentaritzar-se i assentar-se territorialment. A partir d'ençà i de manera progressiva, esdevindran els responsables principals de les transformacions

dels paisatges. Els primers assentaments neolítics de la perifèria del massís coincideixen, doncs, amb l'episodi postglacial: ca n'Amel Xic, de Canovelles; Mas Taravau i can Baucells, de Tona; les Coves de les Grioterres, a Vilanova de Sau; la Cova de can Feló, a Tavertet; can Gafa, de Santa Eulàlia; can Tabola, de Montmeló, etc. Ja en els inicis del Neolític Antic, es pot dir que cada pam de pastura o de conreu que s'establirà ho farà en forma de rompudes o artigues, substituint les formes de paisatge natural, principalment boscos i en alguns casos aiguamolls per formes de paisatge antropitzat.

Segons les dades dels jaciments excavats fins a la data, des de finals del Neolític fins a l'Edat del Bronze, el Vallès Oriental actual es caracteritzaria per una alteració poc important del medi. Al Montseny, els primers assentaments humans documentats corresponen a les cultures del metall de mitjan tercer mil·lenni a la primera meitat del segon mil·lenni a.C. L'evidència reunida indicaria uns assentaments estables més aviat escassos i confinats a les planes aptes per a l'agricultura, mentre que els espais més muntanyencs es reservarien per a la captura de determinats recursos (recol·lecció animal, vegetals i fruits silvestres) i especialment per a desplaçar-hi els ramats durant l'estiu.

D'aquesta manera, els ramats ovins inicien una explotació estacional dels prats, que constitueix un dels trets més significatius del paisatge montsenyenc, encara vigent avui. L'activitat ramadera en aquesta època és ja prou important com per deixar sentir la seva presència en la toponímia vinculada a estructures defensives (per exemple, la utilització de "castells" com a verb). Així, la muralla del turó Gros, als estreps ponentins del Pla de la Calma, representa una guarnició defensiva dels ausetans per a protegir els grups de pastors dels atacs per a robar caps de bestiar. A la zona coneguda com la Feixa Llarga, existeix un altre jaciment que, pels materials trobats i per la proximitat a les rutes transhumants, suggereix que estem davant d'un assentament ramader (Molist i Clop, 1991).

És també durant aquest període quan es produirà l'aprenentatge d'agrupar els ramats d'ungulats, la qual cosa es considera el primer pas cap al pastoralisme. Amb aquest procés comença la llarga coevolució que han seguit els productors primaris (plantes) i consumidors primaris (herbívoros) i que ha resultat en adaptacions destinades a garantir la supervivència de productors i consumidors alhora. L'herba, per exemple, s'ha especialitzat progressivament en rebrotar amb més força després del pas dels ramats. Aquesta és una mostra més que el paisatge històric és el resultat d'una estreta relació entre l'apropiació antròpica al llarg del temps i la resposta dels sistemes naturals a aquesta apropiació. A l'alt Montseny, on trobem les majors superfícies de pastures de muntanya i alhora algunes de les comunitats vegetals més remarcables botànicament, la inseparabilitat entre la dimensió social i el funcionalisme d'aquests ecosistemes resulta especialment notòria.

L'aparició de la metal·lúrgia, especialment a partir del Bronze final o primera Edat del Ferro, tindrà una forta significació als nostres paisatges forestals, amb la creació ací i allà de fargues consumidores de carbó vegetal, activitat que persistirà de manera creixent i amb ritmes diversos fins al llindar dels temps actuals. Els ibers s'instal·len majoritàriament a les planes fluvials del Tenes, el Besós i la Tordera, amb assentaments fortificats als turons i practiquen una activitat agrícola de caràcter cerealista (Pardo, 1984), sobretot concretada a la plana, en detriment dels boscos i dels aiguamolls.

Amb la romanització i fins la crisi del segle III, es produeix l'increment demogràfic més important de l'Antiguitat i un model d'hàbitat caracteritzat per la creació de diverses viles. En el seu treball, Llobet enumera les troballes arqueològiques corresponents al període de la romanització, utilitzant com a font principal els treballs de Tomàs Balvey. Això no obstant, ens adverteix de la manca de treballs sistemàtics i ben dirigits, que limiten la interpretació d'aquest període. Amb tot, l'augment de l'activitat agrícola i la implantació de la vinya i l'olivera suposarien una nova transformació del paisatge. L'organització de la

vila, amb una clara delimitació del *saltus* i de l'*ager*, es poden considerar com uns elements rudimentaris d'organització del territori. Molt probablement es produeix una regressió de les masses forestals més properes als centres de consum de dendrocombustibles. Els assentaments humans segueixen la tendència anterior i ocupen principalment els terrenys miocènics i els sediments quaternaris de la plana. Lligat a la romanització i associat a les condicions especials del relleu, és en aquest llarg període quan es crearan dues importants vies de comunicació decisives en la construcció del teixit històric del Montseny. La més important fou la Ruta dels Vasos Apolinars o pre-Augusta (pràcticament l'actual autopista A7), que unia *Gades* (Cadis) amb Roma. L'altra, la via Ausa (l'actual N-152), unia *Barcino* amb *Ausa* (Vic). La nova mobilitat representaria l'entrada voluntària de noves espècies i/o varietats agroramaderes, però també la presència d'espècies portades involuntàriament i relacionades amb la mobilitat de les persones i els animals de tir.

3.III.2. Del procés de feudalització fins a la fi de l'Antic Règim

El poblament del massís es comença a documentar a mitjan segle IX, després de l'ocupació àrab i del període carolingi. Aquest darrer és especialment important per donar una cobertura jurídica a la propietat de la terra que es basa en els principis de la legislació visigòtica (*liber iudicum*). El sistema de propietat o, millor dit, de concessió de drets de propietat per part dels comtes, autèntics propietaris del massís, pren la forma de l'aprisió, és a dir, el dret del primer ocupant (Llorens, Mataró i Rueda, 1982). Amb aquesta seguretat legal, el procés d'ocupació del massís s'intensifica i, en intensitat diferents, anirà creant les primeres parròquies i els primers masos de la muntanya, amb la consegüent transformació de boscos mitjançant rompudes i artigueigs. A fi d'analitzar el procés d'ocupació del massís durant el període baix medieval i fins a la fi de l'Antic Règim, Llobet treballa a partir dels fogatges i explicita que és la primera vegada que hom fa el mateix des d'una perspectiva geogràfica. El període analitzat comença amb el fogatge de 1359 i acaba amb el de 1553.

Segons Breton (1992), molts dels masos actuals es troben documentats des del segle XIV o el XV. A les darreries del segle XV, com a conseqüència de la revolta remença, es produiria la sentència arbitral de Guadalupe que abolirà els mals usos i uns nous usatges, i s'iniciarà una nova forma de distribució de la propietat. Des d'aquest període fins al segle XIX, hi haurà la consolidació de la família troncal (Breton, 1992), constituïda per dues o tres generacions que conviuen a nivell domèstic a l'entorn de la figura de l'hereu. Actualment encara resten algunes famílies al massís amb aquesta estructura funcional. Una forma antiga de propietat compartida o de drets d'ús són els *emprius*. El dret d'empriuar es remunta a l'edat mitjana i, segons Pladevall (Breton, 1992), a partir de la recuperació dels masos rònecs després de les epidèmies de pesta al segle XV, s'expandiria aquest tipus de copropietat.

Durant l'expansió baix medieval (segles XIII-XV), part de la producció forestal del Montseny (el nombre d'espècies d'arbres i arbusts arboris al massís del Montseny seria d'uns noranta) comença a exportar-se cap a l'exterior del massís en quantitats significatives. Aquesta inserció incipient en els circuits econòmics es troba estretament lligada amb les croades i molt especialment amb l'expansió catalana per la Mediterrània, en la qual la fusta provinent del Montseny (i també del Montnegre i del Corredor) sembla que jugà un paper destacat per a la construcció de vaixells, sobretot a les drassanes de les demarcacions de Barcelona, Mataró i Arenys.

Una activitat protoindustrial datada ja al segle IX a la vall d'Olzinelles eren les pegueres o forns de pega. Originàriament consistia en l'obtenció de pegues, brees i quitrans forestals, mitjançant una destil·lació primitiva en un forn o peguera (vegeu la il·lustració) i la seva producció anava destinada principalment a les drassanes per a calafatar les embarcacions. Altres destins eren les brees, usades en l'enllumenat públic (torxes) o per a impermeabilitzar el bot, un dels

envasos seculars més eficients per al transport de líquids, sobretot vi (Boada, 1984).

Forn de Pega de can Valls. Element protoindustrial, per a l'obtenció de pegues i quitrans; bàsics per a calafatar embarcacions i produir torxes. Segles IX-X

La magnificència dels recursos forestals del massís no escapa als ulls dels primers estudis de caire protogeogràfic que es comencen a fer a partir del segle XVI. Així, el primer en citar els boscos del Montseny fou Jeroni Pujades en la seva *Crònica* de l'any 1600. Del punt de vista de l'estat dels paisatges del massís, també són interessants les descripcions que, en grau i estil divers, en fan alguns viatgers com ara l'ambaixador florentí Guiciardini (1511), que ens deixa la descripció següent:

Entre Hostalric i el castell de la Roca és un lloc de molt mal passar, tot és boscat, molt perillós i ple de bandolers. Als riberals hi havia alguns sembrats i algunes vinyes; més al sud vallesà els horitzons s'eixamplen, els camins són més bons i abunden els conreus i les pastures.

Fins i tot, reconeix alguns camps de regadiu, amb canals i sèquies que porten aigües del riu Besós i constata que el bosc és temut per l'autoritat. En començar el mes de març de l'any 1561, el virrei castellà Garcia de Toledo, preocupat pels

robatoris i homicidis que es cometien als camins immediats a les viles, ordena la crema sistemàtica de tots els boscos situats prop dels camins que esmenta i de tots els altres del Principat i comtats, si és necessari. Aquestes mesures, juntament amb l'elevat consum de fusta emprada a les drassanes en la construcció de galeres, van motivar un fort descens de la superfície forestal, no només al Montseny sinó també arreu de Catalunya (Reglà, 1966). Segons aquest autor, aquest fet va accentuar els períodes d'estiatge i el règim irregular dels rius que la documentació posa de relleu a partir del darrer terç del segle XVI.

El venecià Cavalli, que passa per Sant Celoni i la Roca el 19 de maig de 1568 descriu, però que:

Després de Riudarenes, les muntanyes s'acosten força i cavalquen per un lloc que sembla una vall. Hi ha molts boscos. En arribar a Hostalric, la vall s'obre una mica i es passa en barca la Tordera. Cap a ponent segueixen per valls semblants, amb boscos. El terreny és més dolent que abans, pel fet d'haver-hi moltes roques (?) entre un gran nombre d'arbres. Hi ha moltes pinedes i xiprers (?) i els boscos són formats d'alzines. Les muntanyes no són gaire altes, però incultes. No se'n pot treure altre profit que servir de pastura per als xais i el de fornir una bona quantitat de llenya. Nou milles més endavant hi ha Sant Celoni. Seguint endavant, cavalcant entre boscos entremig de muntanyes, apareix Llinars. Segueixen cap a garbí. El terreny es va tornant una mica més bo i obert, apareixen sembrats en què es veuen molt bells animals bovins.

El conseller del rei de França, Joly, l'any 1603, parla de la conca de la Tordera fins a Cardedeu, com un país arenós, ple d'aiguamolls, difícil de transitar car per tot arreu hi ha rierols i amb moltes pinedes. També cita l'alzina surera com un arbre sorprenent que ell anomena el tercer roure, per la singular forma d'explotar-li l'escorça sense haver-lo de tallar.

L'any 1600 apareix un document manuscrit que es pot considerar la primera geografia de Catalunya, escrit pel jesuïta Pere Gil amb el títol següent: *Llibre primer de la històrica Cathalana en lo qual se tracta de Història o descripció natural, ço es de cosas naturals de Cathaluña.*

Es tracta del primer intent reeixit de descripció física i administrativa i dels recursos naturals del conjunt de Catalunya. L'autor ho fa des d'una perspectiva pròpia de l'època i dóna la impressió d'un gran coneixement del país, que sembla que va recórrer a bastament. En els vint-i-dos capítols de què consta l'obra, Gil descriu les quinze vegueries en què estava dividida Catalunya. Pel que fa als municipis del massís i perifèria, estaven repartits entre la vegueria vint-i-dues que correspon a l'antic Vallès; la vuitena, que fa part d'Osona, i la setena, a la Selva. Reproduïm a continuació, alguns comentaris de Gil sobre la regió montsenyenca, des del punt de vista dels recursos i de l'entorn. Són els següents:

El riu Tordera és un riu molt útil per raó de les sèquies i del que se'n treu (hom hi treu or, en forma de petites fulletes, rodones o triangulars o quadrades, com unes llenties, i més petites però molt primes). Cria peixos, però no són grans ni abundants, perquè no és un riu cabalós.

La muntanya del Montseny, després dels Pirineus, és la més alta de Catalunya. Sempre en aquesta muntanya, exceptuant els mesos de juliol i agost, hi ha neu. Les poues de neu que hi ha són per a fer gel i servir durant l'estiu a la ciutat de Barcelona i per d'altres ciutats i viles i llocs veïns. Seria llarga cosa el descriure-les.

Al Montseny es troben ametistes que són obrades per artesans de la ciutat de Vic; turqueses que són de color blau, molt bones i es troben al massís del Montnegre i Hostalric. Sols tenen un defecte, que surten una mica escaldades.

Entre el Montseny i el Montnegre abunda el cofoll (?) del que aquest autor ens diu que "no és pròpiament metall, sinó una cosa mitja entre metall i terra. A Catalunya s'utilitza per a envernissar tota mena de ceràmiques".

A la Selva i al Vallès es fabrica sabó amb cendres i amb les deixalles dels trulls, que són abundants. En alguns boscos com els de l'anteriorment esmentada vall d'Olzinelles, s'hi produeix pega a partir dels forns o pegueres amb la combustió lenta de la llenya, principalment de pi. Com ja hem comentat, aquest material és utilitzat per a impermeabilitzar les embarcacions, els bots i també en diversos usos remeiers.

Gil també fa esment de l'explotació de metalls al massís, com ara el plom i l'argent que es troba a la Tordera: "D'or n'hi ha també en aquest riu, que el treuen al municipi de Palautordera, amb un artifici posat a la llera, fet de bigues llargues de pi, situat en llocs on el riu regolfa i mou arenes primes". L'autor ens diu que l'or de la Tordera és de vint-i-dos quirats i mig.

Pel que fa a la riquesa forestal, Gil comenta que en tota la part mediterrània que dista del mar de vuit a dotze llegües, hi ha entre d'altres: alzines, roures, carrasques, sureres, faigs, pins verds i bords, àlbers, pollanques, arboços, xiprers (?), serveres i, en algunes parts, castanyers i avellaners. En altres indrets del Montseny es fan avets i roures dels quals es fabriquen antenes de naus i galeres.

Els intensos aprofitaments forestals haurien acabat per preocupar les autoritats. Així, a l'any 1627, apareixen les Ordinacions Forestals de Catalunya en què es diu que, com a conseqüència de l'explotació dels arbres per a fer trementina, quitrà i pega, s'han causat notables danys als boscos de la part d'Arbúcies, Sant Feliu de Buixalleu, Santa Coloma de Farners, etc. i que es penarà durament les persones que duen a terme males pràctiques forestals.

3.III.3. El segle XVIII

Aquest període es caracteritza per una forta explotació dels recursos forestals i ramaders a la muntanya, amb les conseqüents transformacions ecosistèmiques, principalment la regressió del bosc (Urteaga, 1987). Les causes serien l'increment de la població (sobretot a les planes), la seva expansió cap a les zones de muntanya i el progressiu increment del consum dels productes forestals a nivell domèstic, artesà, industrial i particularment navilier. Als vessants de muntanya, abunda el trencament de pendents mitjançant petites feixes, sovint minúscules i suportades amb parets seques per a implantar-hi cultius de secà, fruiters i molt especialment vinya i oliveres.

Arran d'aquestes transformacions, a mitjan segle apareix un document que, en forma de reial ordre, regularà l'explotació i la conservació dels boscos. És la *Real Orden del 31.1.1748, creando la "Ordenanza para el Cultivo y Conservación de Montes"*. A Catalunya, aquest document considera que els boscos més notables es troben a les comarques del Llobregat, Empordà, Vallès i la Selva, i en destaca les forestes del Montseny, Hostalric, Sant Celoni i Vallgorguina. Al quadre 3.1, reproduïm algunes de les ordres dictades des de l'Ajuntament de Sant Celoni vinculades amb l'explotació forestal. Es redacten informes anuals sobre tals i repoblacions d'arbres fins a l'any 1791.

Segurament, i com ja avançà Llobet, una de les fonts més interessants per a conèixer l'estat socioambiental del massís durant el segle XVIII és el "diari" de Francisco de Zamora, redactat entre els anys 1789 i 1792 (Boixareu, 1973). Zamora nota com en el conjunt de Catalunya en aquesta època la llenya és escassa i els pobres es veuen obligats a robar-la. Però afirma també que el

Vallès Oriental és considerat com el territori més abundant de boscos de Catalunya (en un sentit més forestal i productor que orogràfic i probablement per una simple qüestió d'accessibilitat respecte als principals mercats). Proveeix Barcelona i altres pobles de la seva perifèria de tot tipus de productes forestals, tant energètics (llenya, carbó) com en forma de matèries primeres (costals, feixines, pega (brea), carros, carruatges, cadiratge, fusteria, fusteria de ribera (drassanes), ebenisteria, embigats, formes, soles, esclops, etc.). Responent a la pregunta de si hi ha més o menys boscos, Zamora afirma que aquestes superfícies han disminuït a causa de l'augment de l'agricultura, sobretot de la vinya que ha ocupat els antics dominis de pinedes i brolles.

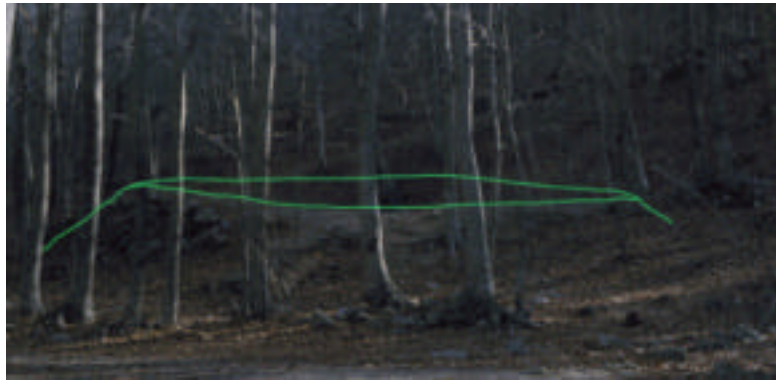
Zamora destaca el paper de Sant Celoni, als peus de les rieres i muntanyes del Montseny i del Montnegre, com a centre d'intercanvi on es porta amb matxo de bast el carbó que produeix el Montseny i que vénen a buscar traginers des de Barcelona. Aquesta observació posa de manifest en el vessant més incipient el paper que tindrà el massís a nivell energètic i de recursos forestals per a la construcció de la ciutat emergent. L'autor castellà també assenyala la manca de gestió forestal, malgrat les iniciatives públiques en aquest sentit. En general, ens diu que "no hi ha una gran cura dels boscos, tampoc no es produeixen plantacions d'aglans". Quan s'abandona una vinya vella, s'hi planten pinyons, una pràctica que, segons hem pogut documentar, es mantindrà fins a mitjan segle XX.

L'obertura del comerç ultramarí incentiva l'explotació del castanyer al Montseny humit, que s'empra en la construcció de bótes i cèrcols. La nova demanda de castanyer n'afavorirà la introducció i posterior expansió en detriment dels roures de fulla gran (*Quercus petraea*), que en molts casos seran substituïts pel castanyer. A mitjan segle XVIII, les fustes anomenades llaurades, de roure, faig, àlber, pins, pollanques, etc., es porten a la Fàbrica de Cartagena per a la

construcció de navilis. En aquesta època trobem en alguns pobles de la comarca els anomenats *Comisionados de Marina*, que controlen les densitats d'arbres i en regulen la tala. La significació de l'activitat forestal és tal que obliga a prendre mesures administratives ben singulars. Així, a Sant Celoni, amb data 11.8.1768, apareix una ordre que obliga a cada veí a plantar cada any almenys cinc arbres (vegeu taula 3.1).

Durant aquest període prolifera una explotació singular, la de la neu i el glaç, que probablement cal relacionar amb el descens tèrmic de la "petita edat de gel" que afectà l'Europa dels segles XVI, XVII i XVIII. A la comarca apareixen dues formes d'obtenció del gel: les poues de neu, a l'alt Montseny, i els pous de glaç a Cànoves, Llinars, Aiguafreda i Sant Celoni. Segons Ros de Ramis (*com. pers.*), el glaç del massís s'arriba a exportar fins a Marsella. El transport es realitza amb matxos d'abast de nit; el sistema d'emalatge és una sàrria d'espart, de mitja càrrega de capacitat 60 kg ; per al manteniment tèrmic es posa el gel en capes intercalades de bolls o altra palla petita, de blat o d'ordi. El destí principal és la ciutat de Barcelona i alguns pobles de la costa, Mataró i Arenys, per a embarcar o bé per al consum dels peixaters, car la capacitat d'aquests d'arribar als mercats de l'interior dependrà de la capacitat de mantenir el peix fresc. Un altre mercat important són els apotecaris i cirurgians, ja que sembla que és molt important disposar de gel per a les seves clíniques. L'explotació del glaç a l'alt Montseny arribarà fins a la segona dècada del segle XX. El darrer encarregat d'aquesta activitat va ser Francesc Pintu, masover del mas del Camps de la vall de Santa Fe, informació inèdita sobre el qual hem pogut documentar a través de la prodigiosa memòria de la seva malaguanyada filla Dolors Pintu, recentment finada.

A la plana, l'agricultura progressa en forma de conreus de cànem, cereals, naps, remolatxa, etc., parcialment en regadiu, i s'empren una gamma molt variada de sistemes d'obtenció d'aigua (rescloses, bagants, pous i mines). En algunes planes i riberes s'hi conreen arbres com oms, pollancre i verns que tenen una funció de protecció enfront de les avingudes fluvials.

Poua de neu a la vall de Santa Fe. L'apropiació i comercialització de glaç procedent de la neu perdurà fins a la segona dècada del segle XX

3.III.4. El segle XIX

Tot just iniciada aquesta centúria, l'any 1803, surt publicada una reial ordre de la jurisdicció de Marina per al govern d'arbredes i boscos en què es recomana de tallar els arbres amb xerrac i preparar tècnicament la guarderia forestal. Aquesta disposició va ser anul·lada dos anys després i es va restituir per la del marquès de l'Ensenada. Tanmateix, aquestes i altres iniciatives envers una millor gestió dels boscos passaren a l'oblit amb les successives desamortitzacions del dinou, en què les vendes dels boscos públics sovint comportaren una destrucció generalitzada d'aquests boscos, tal i com assenyala Bauer (1991) per al conjunt de l'estat (uns set milions d'hectàrees forestals eliminades).

Això no obstant, el Montseny hauria consolidat i àdhuc ampliat el seu paper de productor forestal. En el seu *Diccionario Histórico Geográfico* (vol. XII), publicat l'any 1849, Pascual Madoz afirma del Vallès, que:

Aquesta extensa comarca està creuada per diferents rius que fertilitzen els seus camps. El terreny és de qualitat, les aigües són molt aprofitades amb diverses sèquies i mines artificials, que expliquen el bon aspecte que presenta l'agricultura en aquesta comarca. Hi abunden els boscos d'alzines i de pins, dels quals es produeixen fustes per a la construcció i llenya i carbó per al combustible. Els conreus més abundants són de blat, cànem i llegums, vi i oli. Hi ha cria de bestiar, caça menor de diferents espècies i pesca en els rius.

L'arribada del ferrocarril al Baix Montseny, amb les estacions de Sant Celoni i de Riells Viabrea, l'any 1860, significà l'endegament d'un procés de molta rellevància per al medi ambient montsenyenc, en tant que canviarà les relacions de mobilitat i, sobretot, posarà a disposició dels nuclis urbans emergents del Barcelonès i del Vallès una gran quantitat de dendrorecursos en forma de carbó, carbonet, tarregada, llenya, fusta, etc. Al mateix temps, es despertarà un fenomen primerenc que ja no es frenarà durant les properes dècades: l'ús lúdic de la muntanya per part d'una població procedent de la ciutat excursionistes i estiuiejants.

Tanmateix, la millora de les comunicacions explica només parcialment aquest renovat paper del massís com a proveïdor de recursos forestals. L'aparició de la fil·loxera a la comarca va marcar un important canvi en els paisatges, sobretot per la destrucció de la vinya (que tant havia progressat durant el segle XVIII). La fil·loxera arriba a la comarca travessant la Tordera l'any 1883, s'estén per tot el Vallès i és present als peus de Barcelona al cap de tres anys. Els efectes d'aquest flagell varen fer desaparèixer moltes de les vinyes existents fins a

l'aparició de l'empelt de ceps americans. Sembla que algunes varen ser repoblades, sobretot de pi blanc i pi pinyer.

En aquestes transformacions socioambientals existeixen també perdedors. L'any 1879 l'excursionista Antoni Massó ens descriu el que probablement és la darrera menció de la presència del llop al massís:

Corria pel Montseny una llopada que s'enduia el bestiar de tota mena, i havia arribat a apoderar-se fins d'algun vedell. Darrerament el seu atreviment fou prou gran per arrabassar una criatura de dins mateix d'una casa. S'alçaren, doncs, els pobles dels entorns a fi de veure si acabarien amb aquelles bestioles, i una d'aquestes parades era els dos homes amb els quals havíem topat.

Altres testimonis, com el del pastor Josep Orra (*com. pers.*) de can Pla de Fogars, nascut a començaments de segle, situarien la desaparició definitiva del llop cap a inicis de l'any 1900. En qualsevol cas, l'eradicació de la "darrera fera" consumaria la definitiva transformació d'un paisatge que fins aleshores hauria conservat un cert caràcter de feréstec i es consumà així el seu control definitiu per part de la societat. La desaparició del llop representa el pas de paisatge salvatge a silvestre. El primer significa que hi ha animals que poden amb l'home i el segon representa la desaparició definitiva d'aquest tipus d'animals, i un cert grau de domesticitat i de domini.

Paradoxalment aquest fet es dona quan algunes veus com la del mateix Antoni Massó comencen a llançar les primeres proclames proteccionistes del massís: "Cal evitar la destrucció d'aquests magnífics boscos, tant poètics com útils". Uns anys més tard, Rafael Puig i Valls proposarà la creació del primer parc natural de Catalunya, en aquest cas Montserrat, i tot seguit reclamarà la protecció del Montseny.

3.III.5. El segle XX

Al tombant del segle XX i fins a la Guerra Civil, l'increment poblacional i la seva concentració a les viles, la industrialització, el creixement i millora de la xarxa viària i de les formes de transport rodat, suposen una acceleració en els processos d'explotació dels recursos naturals del massís. S'accentua el comerç forestal: suro, pinyes, llenya, carbó (consum industrial i domèstic) i fustes, travesses de ferrocarril, pals de telègraf i enllumenat, alhora que es desenvolupa una incipient indústria química a partir de la llenya i la fusta (Derivados Forestales, DIMSA, etc.). A aquest període també correspon l'aparició de la indústria carrossera a Arbúcies, que inicialment estarà lligada a la disponibilitat fusterera. Com a les primeres etapes de la industrialització, tots aquests processos es troben estretament lligats als factors ambientals del massís. L'expansió de la demanda de productes forestals tingué un gran impacte en les masses forestals i segurament fou durant aquest agitat episodi quan s'assoliren els nivells més alts de reducció i aclarides dels paisatges forestals montsenyencs.

Taula 3.1. Ordres referents a l'explotació forestal

<p>14.5.1748. <i>Corta de árboles. "Para poder transportar las maderas de roble, labradas de los árboles cortados en el Principado de Catalunya a la Fábrica de Cartagena, para la construcción de navíos, se ordena, por el Señor Corregidor, que se faciliten los carros y bagages, y se fije el precio para el pago correspondiente."</i></p>
<p>3.7.1750. <i>"Cáñamo. Se ordena, que se facilite relación de la cantidad de quintales de cáñamo que se cosecha."</i></p>
<p>21.7.1751. <i>"Maderas para la base de Cartagena. Con el fin de poder transportar la madera labrada destinada a Cartagena, no son suficientes los mulos que actualmente hacen el transporte."</i></p>
<p>16.10.1752. <i>"Corta de árboles. Orden por la que se pide relación de los árboles que se han cortado y de los que hay marcados para cortar, por los Comisionados de Marina."</i></p>
<p>26.2.1753. <i>"Árboles. Se pide relación de los árboles, que haya en el término de esta Villa."</i></p>
<p>11.2.1754. <i>"Vigilancia de la corta de árboles. Controlar la corta de robles, pinos, hayas, álamos blancos y negros, que se hayan cortado."</i></p>
<p>11.8.1768. <i>"Orden de que cada vecino debe plantar cada año, por lo menos cinco árboles."</i></p>
<p>27.10.1777. <i>"Relación de árboles que existen en el término de la Villa de Sant Celoni. El resum total d'arbres que inventarien els diferents masos, en una circumferència de dues hores i mitja des del centre del poble és de 16.183 exemplars."</i></p>
<p>Año 1777. <i>"Arbres. Des de 1754 fins al dia 2 de maig de 1769, hi ha en aquesta vila</i></p>

Font: Llibres de l'Ajuntament de la vila de Sant Celoni

3.IV. Cobertes i usos del sòl al Montseny cap al 1945

En l'apartat precedent hem intentat oferir una breu sinopsi històrica de com natura i societat varen anar creant històricament els paisatges del Montseny. Cap a mitjan anys quaranta, les cobertes del sòl del massís foren cartografiades per Llobet sota el títol de *Mantells de Vegetació*. Per fer-ho, emprà una llegenda i colors basats en el mapa de Gaussen (1926) sobre la vegetació forestal dels Pirineus Orientals. Aquest és el primer mapa de vegetació publicat a Catalunya i fou elaborat, segons Bolòs, "amb una gran precisió i exactitud" (M. Bolòs, 1992), de més mèrit si cal, ja que Llobet no disposava de cap referència cartogràfica prèvia. Llobet diferencia un total d'onze cobertes del sòl, la superfície de les quals es presenta a la taula 3.2.

Taula 3.2. Cobertes del sòl al Montseny segons Llobet (en hectàrees)

Cobertes del sòl	Hectàrees
Avetosa	119,03
Fageda	3615,97
Roureda	73,46
Alzinar	18594,20
Pineda de pi roig	719,77
Pineda de pi blanc	6988,21
Sureda	1720,21
Castanyeda	1167,61
Conreus	8950,39
Prats i zones desforestades	3723,96
Prats subalpins	186,71
TOTAL	45854,56

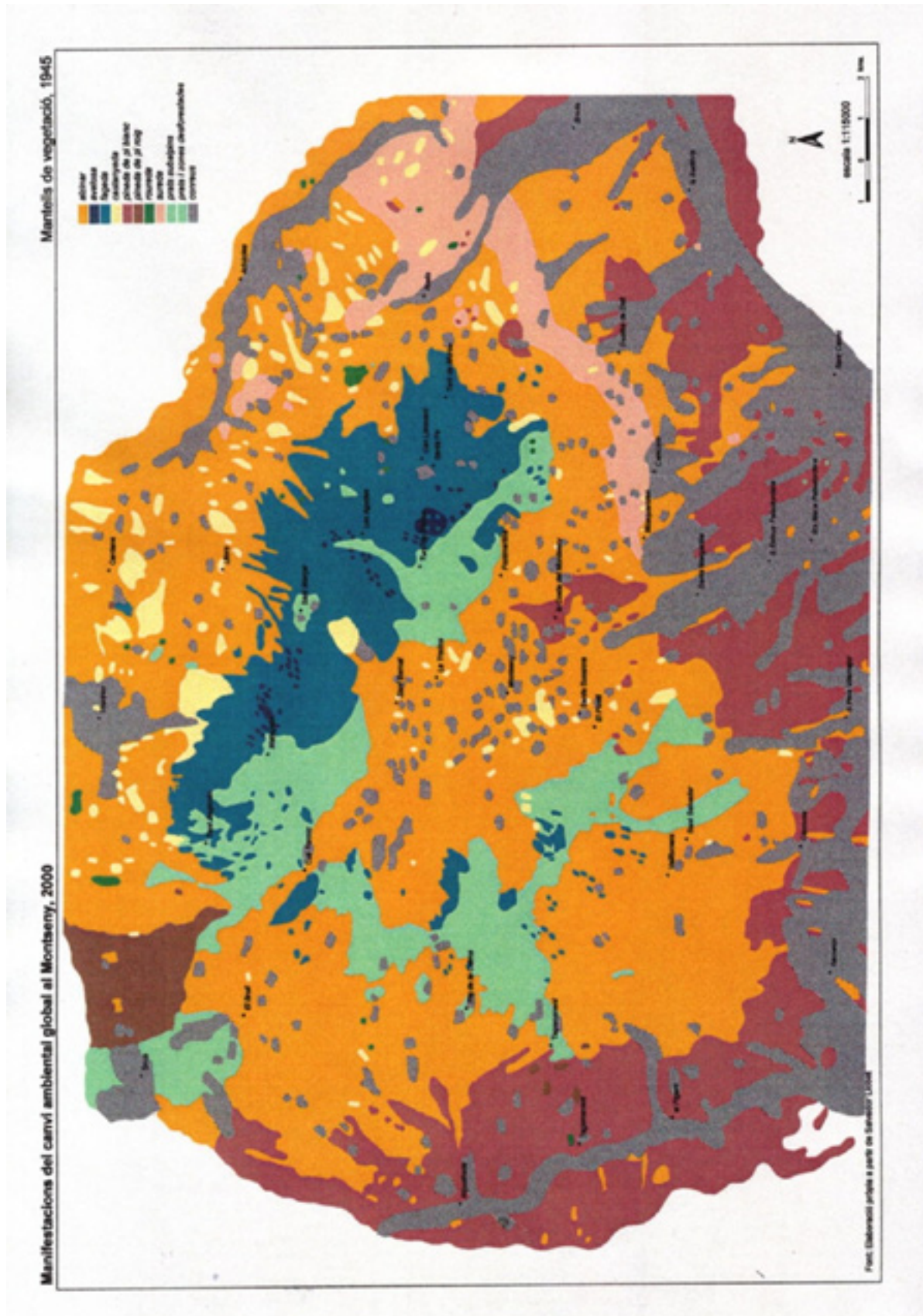
Una primera valoració de l'estat de les cobertes del sòl al massís en aquesta època ens dóna ja algunes dades d'interès, com per exemple que les superfícies conreades assolissin gairebé una cinquena part del total (19'5%); que els prats i zones desforestades arribessin al 8'5% i que, com era d'esperar, les cobertes forestals sumessin el 72% del total. Dins de les cobertes forestals, també es pot diferenciar entre les centreeuropees (avetosa, fageda i roureda),

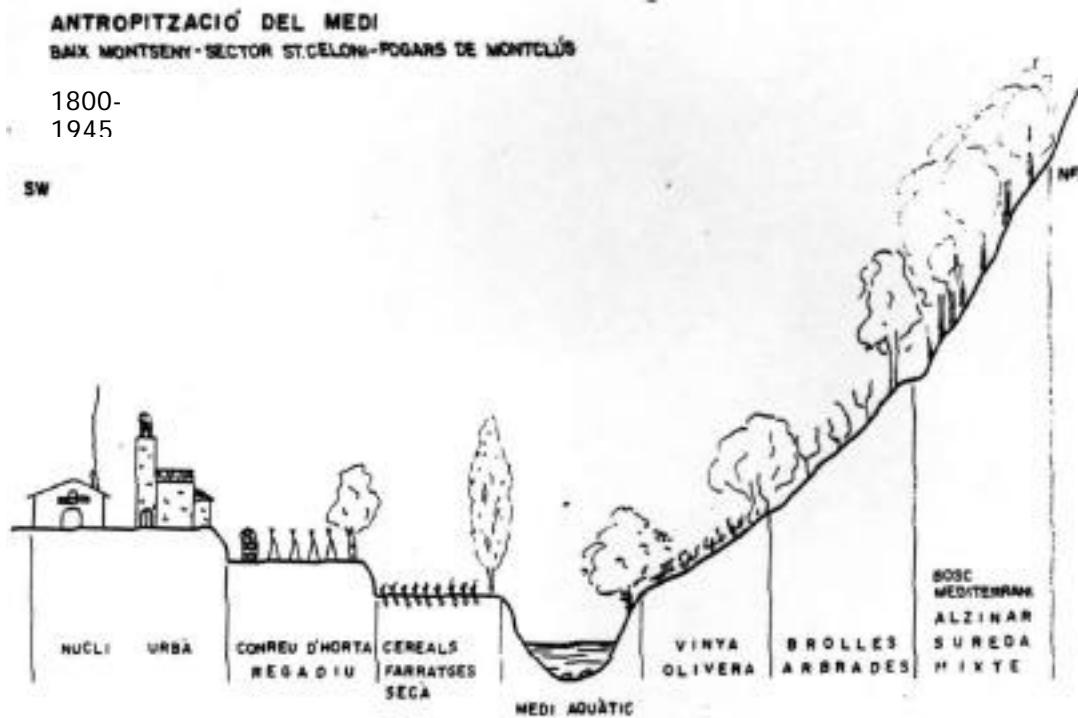

que representarien el 8'3% de la superfície total i el 11'5% de la superfície forestal, i les mediterrànies amb un 63% del conjunt aproximadament i un 88'5% del total forestal. En el mapa *El Montseny. Mantells de vegetació*, es pot veure la distribució i l'organització espacial de les cobertes del sòl al massís. A grans trets, podem observar tres conjunts que van de l'interior a l'exterior del massís. Primer, un nucli central format pel domini de les espècies centreeuropees (fageda sobretot). Segon, una extensa perifèria que correspon al domini de l'alzinar, amb presència ocasional de castanyers i sureres, i tercer, una perifèria exterior formada pel domini dels nuclis habitats, dels conreus i de les pinedes de pi blanc.

Mapa 3.1. El Montseny. Mantells de vegetació 1945

En una primera aproximació, resulta fàcil detectar la gran influència dels factors biofísics com l'altitud i l'orientació en aquesta distribució de les cobertes. Un fenomen particularment interessant que també es pot deduir del mapa és la disposició clarament insular de les cobertes del sòl de corologia boreoalpina (matollars i prats subalpins) i centreeuropea (avetosa, fageda, roureda de roure de fulla gran i landes). Com es veurà en el proper capítol, la insularitat d'aquestes cobertes ens proporciona la possibilitat de detectar manifestacions del canvi ambiental en els seus primers estadis. La raó d'aquesta sensibilitat rau en la meridionalitat extrema per a diferents cobertes i organismes que tenen en el massís els límits de la seva distribució. Precisament aquest factor salva el massís de la consideració de territori reduït i d'exemple excessivament local (Peñuelas, Metaillier i Canadell, *com. verb.*, 2000). Les cobertes dels anys quaranta eren objecte d'uns usos que havien anat evolucionant amb el temps però que, en l'essencial, mantenien una apropiació productiva dels recursos del massís. A continuació, examinarem amb més detall aquestes cobertes, començant per les de tipus agrícola.

Perfil del tipus d'ocupació i usos del sòl, durant l'etapa preindustrial

3.IV.1. Les cobertes agrícoles

L'origen de les cobertes agràries es troba al Neolític, període a partir del qual cada pam quadrat de conreu serà el resultat d'una artiga o rompuda damunt de les formes madures de paisatge silvestre. Els camps de conreu actualment estan recessius, es troben en diferents intensitats i qualitats arreu del Montseny. Els de més alçària es troben a 1100 metres, en els corrals d'en Rovira, a la base meridional del turó de l'Home. En el mapa de Llobet es poden identificar uns 300 polígons aïllats corresponents a conreus i als masos respectius ubicats als vessants. En canvi, a la plana els conreus es presenten en forma de

continuum que generalment aprofita les millors condicions edàfiques i de disponibilitat d'aigua. Com caldria esperar d'una societat tradicional, els usos agrícoles formen una notable biodiversitat cultural encara avui insuficientment estudiada i que ja fou ressaltada per Llobet. Ultra els conreus bàsics de subsistència (cereals, lleguminoses, patates, etc.), també cal citar la gran varietat de fonts complementàries d'alimentació. D'aquesta germoplasma en destaquen, per exemple, els pomerars de la vall de la riera d'Arbúcies, que conviuen amb prats de fromental i en els quals Francisco de Zamora, a finals del segle XVIII, descriu una trentena de varietats de pomes. Aquest paisatge és considerat per Bolòs (1983) com molt semblant al d'algunes zones de la Suïssa alpina.

Aquesta biodiversitat cultural característica de les espècies llenyoses se solia concentrar a les perifèries dels nuclis urbans i, sobretot, a les proximitats dels masos. Hi trobem també arbres de caràcter monumental com alguns lledoners (*Celtis australis*), un arbre molt característic de la vora del mas les branques del qual han estat secularment usades per a obtenir eines de camp com forques i rampins. Alguns exemplars monumentals que encara es poden observar avui són els de cal Garballer i can Moix de Sant Esteve de Palautordera, i el de can Deumelons de Montseny. Altres exemplars de tamany singular són el càdec del Boixaus i les vimeteres dels Graners, en el terme d'Arbúcies. Prop de moltes masies, corrals i jaces de bestiar s'hi plantava el saüquer (*Sambucus nigra*), un arbust, de vegades arbre, molt important per a l'ecologia i per a la cultura tradicional del massís, ja que se n'extreien múltiples usos, ornamentals, remeiers, confiturers, licorers, etc.

Aquestes i altres manifestacions del patrimoni agronòmic del massís s'inscriuen en un marc social fortament dominat per la institució tradicional bàsica del camp català, com és la masoveria. Cap a la quarta dècada del segle

XX, aquesta institució presentava al Montseny uns graus diferencials de distribució de la producció, que poden correlacionar-se amb l'antiguitat dels contractes i que queda reflectida en les estratègies de propietaris i masovers. Així, a la plana i a les parts més basals del massís, els masovers haurien gaudit històricament d'unes millors condicions de repartiment (fins a quatre cinquenes parts del producte), la qual cosa hauria facilitat una major vocació comercial i, per tant, una major especialització. En canvi, a les parts mitjanes i altes del massís, aquesta relació favorable al masover s'invertiria fins arribar, en alguns casos extrems, a una distribució del producte en parts iguals i a una diversitat d'aprofitaments, cadascun dotat amb característiques socioecològiques pròpies. Probablement aquesta diversitat era més elevada que a la plana. El contracte a parts iguals, per exemple, fou molt comú a la postguerra immediata quan la penúria alimentària provocà un retorn a l'artigueig i una forta transformació de les cobertes del mig i alt Montseny, principalment per al conreu de patates.

Llobet es refereix segurament a aquesta pràctica quan parla de la transformació agrícola del "panorama vegetatiu natural", que esdevé un intens i primerenc al·legat conservacionista, poques vegades repetit en el seu treball. Llobet es mostra molt crític amb la voluntat pertorbadora de l'home, que, en molts casos, es converteix en enemic de la vegetació. Denuncia les tales abusives que ignoren la capacitat de regeneració del bosc i denuncia també els incendis, ocasionats principalment per negligències, així com l'impacte negatiu dels ramats de cabrum. En positiu es referirà per primera i pràcticament darrera vegada a la protecció efectuada pels poders públics a través del Decret reial de creació de Patronat de la Muntanya. Aquesta primera figura de protecció del massís perfila l'inici del procés d'organització de la gestió de la terciarització en detriment d'un progressiu i imparabile retrocés del sector primari.

En qualsevol cas, cap al 1945, l'espai agrícola del Montseny ja era segurament menor que en dècades anteriors, principalment pels efectes destructors de la fil·loxera sobre les vinyes a finals del segle XIX. En aquest sentit, les taques de pi blanc que s'observen a la part basal del massís corresponen, almenys en part, a antigues feixes ocupades per ceps que es varen repoblar amb aquestes coníferes.

3.IV.2. Les cobertes forestals mediterrànies

En termes quantitius, aquestes cobertes forestals eren dominants cap al 1945, com ho segueixen essent cinquanta anys més tard. La intensa explotació de què han estat objecte al llarg de la història (principalment per motius energètics) ha donat lloc a unes cobertes que varien en funció dels caràcters fitocenològics però també, i de manera important, segons el règim extractiu a què han estat sotmeses. El moment en què Llobet redacta el seu treball coincideix probablement amb els màxims aprofitaments productius de les cobertes forestals mediterrànies. Aquestes predominen sobretot a les parts més basals del massís, fins als 900 metres aproximadament, tot i que l'orientació pot alterar aquesta disposició general.

Llobet ja destaca com l'alzinar forma, sens dubte, els principals boscos del Montseny. En els llocs més baixos hi predomina l'alzinar mediterrani mentre que en les obagues i a partir de la cota de 700 metres, aquest darrer és substituït per l'alzinar muntanyenc per la major humitat ambiental. A la solana de les Agudes, alzines aïllades arriben fins als 1600 metres, encara que les cotes òptimes es troben situades entre els 200 i els 1200 metres.

L'alzina (*Quercus ilex*) és l'arbre dominant d'aquest sistema forestal. Segons Llobet, cap a la dècada de 1940, ocuparia una tercera part dels boscos del massís i es donaria tant en substrats calcaris com en silícics. Els torns de tallada han estat històricament curts i intensos, cosa que ha donat com a resultat una majoria d'alzinars amb una estructura de bosc menut o de rebrot, acompanyats d'un sotabosc dens de bruc boal (*Erica arborea*) i arboç (*Arbutus unedo*), sovint amb formacions mixtes amb roure martinenc (*Quercus pubescens*), alzina surera (*Quercus suber*), pi blanc (*Pinus halepensis*) i pi pinyer (*Pinus pinea*).

Els aglans, amb anyades bianuals o trianuals, comencen a madurar a partir del mes d'octubre i podien arribar fins als 500 kg/ha. Les collites d'aglà suposaven un important recurs per al bestiar de llana del Montseny, amb part de la transhumància tardoral i hivernal vinculada a la seva producció. Els ramats procedien de l'alt Berguedà Josa del Cadí i de l'alt Fresser Bruguera. També es recol·lectaven per al bestiar porcí i fins i tot s'engegaven els porcs al bosc. Els aprofitaments tradicionals de l'alzinar incloïen també la recol·lecció de fruits silvestres i de bolets, així com la caça, però sens dubte, la funció històricament més important ha estat la provisió de combustible en forma de llenya i carbó per a usos domèstics i per a tota mena d'activitats industrials (fargues, bòbiles, forns de ceràmica, etc.). D'altra banda, la fusta, difícil de treballar en fusteria, ha estat quasi insubstituïble per a la construcció de rodes de carro i altres parts dels carruatges. Aquesta tradició va donar pas amb una singular transformació a una emergent i competitiva indústria carrossera a la vila d'Arbúcies.

També ha estat important per a la fabricació de tota mena de mànecs d'eines del camp. L'escorça s'utilitzava per a l'extracció de tanins per a la indústria

pelletera. Així mateix, se n'extreien brees i quitrans usats per a impermeabilitzar i calafatar vaixells.

Finalment, cal no oblidar tampoc les funcions més simbòliques. Les formes monumentals de l'alzina són relativament freqüents davant les cases de pagès on sovinteja una alzina coronada, diverses vegades centenària. Es tracta d'una vella tradició sovint lligada a la fundació del mas, ja que esdevé un espai on s'han fet els tractes relacionats amb el repartiment de l'aigua, contractes de bestiar, campanyes de bosc, etc. A l'estiu algunes fan d'amorriador indret de repòs i refresc per als ramats en el moment de més insolació. Per al present treball hem pogut datar l'edat de l'alzina coronada de Sant Andreu de la Castanya, donant-li una edat de 350 anys, xifra bastant inferior a l'estimada popularment. Creiem per comparació amb altres casos que s'observa una tendència popular a avaluar l'edat dels arbres monumentals de significació cultural que donaria un resultat més o menys doblat de l'edat real.

La multiplicitat de recursos proporcionats per l'alzinar motivà que la seva presència i expansió estigués estretament relacionada amb les activitats humanes, almenys després de la darrera glaciació (Boada, 1997). L'explotació contínua d'aquesta coberta també és responsable de la gran joventut que solia caracteritzar els alzinars, fins al punt que avui resulta difícil trobar conjunts d'alzinars que superin els 50 anys.

En el conjunt de les cobertes mediterrànies, el segon grup en importància cap al 1945 estava constituït per les pinedes. Les tipologies de pinedes i les zones arbustives d'ambient mediterrani que cobrien el Montseny més basal, en extensions menys importants que les actuals, presentaven una gran diversitat. Sobre terreny silici, predominaven les pinedes de pi pinyer (*Pinus pinea*) i, més rarament, de pinastre (*Pinus pinaster*). Aquesta distribució, però, podia ser

alterada a vegades pels interessos humans. Salvador Llobet documenta, per exemple, com al vessant SE del massís, concretament al mas de Vilardebó, el pi pinyer és eliminat pel poc rendiment de la seva producció i s'afavoreix el pi blanc (*Pinus halepensis*). Aquesta valoració seria ben diferent a l'actual, ja que l'elevat preu del mercat del seu pinyó fa que el pinyer sigui clarament l'espècie més rendible dins d'aquest grup.

Com ja s'ha comentat abans, l'expansió de les pinedes, ja durant aquest període, té una relació directa amb l'abandonament d'alguns conreus, com les vinyes i els cereals de secà. Els propietaris plantaran bona part de les antigues feixes amb pins, especialment pi insigne (*Pinus radiata*), per dessota aproximadament de la cota 900, a partir de la qual la climatologia no el fa aconsellable, i ho faran amb l'estratègia ja comentada de mantenir una certa viabilitat econòmica de les seves terres sense necessitar la força de treball de la masoveria. Tanmateix, Llobet no determina aquest procés car aquesta pràctica s'iniciarà a principis dels anys cinquanta, pocs anys després de la seva recerca.

En la mesura que es tracta de les cobertes més properes a les concentracions humanes, la transformació antròpica de les pinedes baixes del massís ha estat especialment intensa. Així, pinedes i brolles, ja en època de Llobet, eren inequívocament el resultat de processos extractius com el carboneig i l'obtenció d'altres formes de dendroenergies: llenya, costals de branca de pi, feixines de bruc i també altres aprofitaments com la rabassa de bruc, pinyes, bolets, plantes remeieres, etc.

Al nord-est del massís, les suredes han tingut també una certa presència i han arribat a conviure amb el faig en àrees com el turó de Morou. Les cobertes més extenses tendien a situar-se entre els 300 i els 600 metres, zona que correspon a un clima més temperat a l'hivern i una mica més fred a l'estiu que a les cotes

més baixes. Les suredes tenen una fesonomia i unes condicions ambientals bastant semblants a les dels alzinars. L'alzina surera (*Quercus suber*) es distingeix de l'alzina per la capçada menys densa i perquè té el tronc i les branques recobertes de suro. La gent del país distingeix el suro (nom local de l'alzina surera, *Quercus suber*) de l'alzina surera, a la qual consideren un híbrid de l'alzina amb el suro, coincidint amb Ceballos, que el cita com *Quercus morisi* Borz. Com altres recursos forestals, el suro ha estat molt important al Montseny, amb un notable nivell d'ocupació. Per exemple, a Sant Celoni es poden comptabilitzar 35 treballadors durant el període 1900-1909 i 48 durant el període 1910-1919, coincidint amb l'augment de la demanda d'aquest producte com a conseqüència dels diversos usos assignats en els nous processos industrials (Boada, 1994).

3.IV.3. Les cobertes forestals centreeuropees

Abans d'entrar directament en l'anàlisi de la situació d'aquesta coberta cap al 1945, voldríem referir-nos a un cas singular en el context forestal del Montseny com és el castanyer (*Castanea sativa*). Aquesta espècie quedaria fora del pedigrí biòtic del massís però la seva antiguitat (Columela, a *De Re Rustica*, ja n'esmenta la presència a la península Ibèrica) és suficient com per considerar-la part integral del paisatge forestal clàssic del Montseny i un arbre de gran importància per a les economies tradicionals de la regió.

El castanyer es desenvolupa en alguns vessants obacs de sòls silícics del massís i ocupa majoritàriament antigues rouredes de roure de fulla gran. Pot assolir alçàries superiors als 30 metres i sol presentar una forma dreta amb unes capçades molt irregulars, denses i amb branques grosses. Llobet li dona una superfície d'aproximadament 1.200 hectàrees, que arriben fins a l'anomenada perxada de cal Trompo, a 1.150 m d'alçada.

Segons el tipus d'explotació silvícola, podem diferenciar dues formes de castanyeredes: els anomenats castanyers de llevar i les perxadades. Els primers poden ser empeltats, tenen un creixement lent sense interferències antròpiques i donen exemplars d'un sol tronc i de dimensions considerables. L'aprofitament principal són els fruits, la maduració i la caiguda dels quals es produeix des de finals de setembre fins a finals d'octubre. Les castanyes han estat un recurs alimentari important per a la població del massís, no com una menja culta i ocasional, sinó com una farinàcia especialment apreciada per a guisar a l'hivern. Els excedents s'han dedicat a l'engreix del bestiar porcí. Salvador Llobet destaca el fet que la malaltia de la tinta, micosi produïda per dos fongs sapròfits del gènere *Phytophthora*, que afecta les plantacions del nord ibèric i del sud de França, no és present als castanyers del massís (no ho serà fins als anys vuitanta del segle XX amb efectes, però, molt devastadors).

Antany, els cèrcols de castanyer van tenir una gran importància en el transport ultramarí com a lligall extern, així com de les costelles de la major part dels embalatges rodons per a granes i farines, car resistia bé la salinitat de l'aigua de mar. Un exemple d'aquest ús, encara actual, són els cèrcols de les arengades. L'explotació forestal del castanyer donà lloc a importants episodis de lluita social. A començaments del segle XX, els treballadors de bosc especialitzats en el treball de castanyer, anomenats roders, constituïren el primer sindicat obrer forestal del massís. Així responien a l'adaptació de l'explotació forestal a les exigències de signe capitalista, amb la proletarització de la força de treball, que es produí aleshores. Les societats dels roders, progressivament radicalitzades, s'enfrontaren amb els grans propietaris forestals (Zamorano, 2000). Els roders constituïen una mena de classe social dins l'obrerisme forestal diferenciada de les professions forestals dominants: els bosquerols llenyataires i carboners. A diferència dels bosquerols, que realitzaven una activitat primària-primària, car realitzaven, especialment els llenyataires, una apropiació directa sense interfases transformadores, els

roders constituïen una avançada protoindustrial, que treballava en un escenari forestal regular, les places estelleres, realitzant una activitat que podríem considerar primària-secundària, requeridora de considerables destreses manufactureres.

Dins les cobertes centreeuropees, la fageda, amb el faig (*Fagus sylvatica*) com a espècie dominant, és de lluny la més extensa, tant al 1945 com en l'actualitat. El total superficial que cartografia Salvador Llobet és una mica superior a les 3.600 hectàrees, de les quals unes 3.300 formen un bosc compacte mentre que les restants es distribueixen en petits conjunts o illes, sovint amb presència d'altres espècies. La fageda se situa en altituds que oscil·len entre els 1100-1600 m d'alçada a la solana i 800-1600 m d'alçada a l'obaga. El nucli principal ocupa els vessants obacs del turó de l'Home, les Agudes, vall de Santa Fe, el coll de Sant Marçal i el vessant nord del Matagalls.

Segons la distribució del faig al continent europeu, el massís del Montseny marcaria els límits naturals o biogeogràfics meridionals de la província centreeuropea dins la regió eurosiberiana. Al nostre país, el faig es distribueix en zones muntanyoses d'ambient humit amb mitjanes pluviomètriques per damunt dels 800 mm anuals. En les àrees més meridionals com el Montseny, la fageda pot suportar l'estrès hídric estival, gràcies a l'efecte de la humitat ambiental de les marinades. Estudis palinològics recents (Casals, 1996) revelen que, en les darreries de l'últim episodi glacial i durant l'etapa immediatament posterior, i a la vista d'algunes poblacions terminals al massís del Montnegre i a la Sauva Negra i a les obagues de la carena del Bertí, el faig arribaria almenys fins a les planes del Barcelonès.

L'aprofitament humà de les fagedes al Montseny es remunta probablement a les primeres implantacions humanes al massís. Etimològicament, el nom de

faig sembla tenir el seu origen en el llatí *fagia* (menjar). En les seves memòries, sant Isidor de Sevilla (segle IV) comenta com els fruits d'aquest arbre eren un manà o

menja principal dels pobles indoeuropeus que habitaven l'Europa central. Al massís i altres indrets de la Catalunya humida, se'n feia oli i fins i tot s'arribava a menjar la faja fregida (Golobardas, 1817). Tanmateix, el principal aprofitament era el forestal, tot i que les especials condicions de duresa i dificultat del relleu n'han condicionat notablement l'explotació. En aquest sentit, hi ha diferents etapes d'apropiació relacionades bàsicament amb les possibilitats de transport a l'alt Montseny. Un fet essencial en aquest sentit fou el canvi de propietat d'una àmplia extensió de la vall de Santa Fe l'any 1914, que passà de la família Riera als comtes de la vall de Canet. Aquests darrers obriren la primera carretera d'accés a la vall i instal·laren una gran serradora a la zona de la font de Passavets.

Aquesta obra va significar que els carruatges poguessin accedir per primera vegada a la vall, mentre que la carretera de Sant Celoni a Santa Fe hagué d'esperar fins a la postguerra. Per tant, fins ben avançat el segle actual, el factor determinant en l'explotació de les principals fagedes fou el matxo de bast. Aquest s'organitzava mitjançant les colles dels anomenats traginers i es feia amb moltes dificultats i amb molt poca capacitat de càrrega, ja que cada traginer podia portar de tres a quatre matxos cadascun dels quals portava un pes aproximat de dues càrregues (1 càrrega=120 quilos).

D'aquesta manera, hom es veia obligat a obtenir el màxim de reducció de pes *in situ*. Per exemple, la conversió de llenya en carbó reduïa aproximadament una tona de llenya a un parell de càrregues de carbó. Als estellers del mateix bosc, hi treballaven brigades que realitzaven una transformació grollera de la llenya en fustes destinades a fornir als fusters, ebenistes i altres artesans de les viles i

ciutats del pla. La fusta era classificada del número u fins al dotze, per tamanys. A la vegada, aquest número definia les unitats de càrrega.

Les feines a la fageda eren estacionals i sovintejaven les petites immigracions de carboners cerdans o tortosins. Els formaires procedien de la vall d'en Bas i elaboraven els carracs (quadrat) per a la producció d'esclops i de les formes de sabata. Els quadrejadors quadrejaven bigues i jàceres amb la destal grossa, l'aixa i el coltell.

El serradors amb la pollina o serra en una clariana de bosc serraven els taulons per a fustes i bastides. La major part de la fusta del faig anava destinada a fer les baranes i els braços dels carros i carruatges, mentre que les peces petites podien anar destinades a fer cadiratges. Alguns exemplars d'arbres monumentals són el Faig del turó dels Massaners, el del Pla de l'Espinal, el del Ramis, el de can Figuera a la Calma, el del Puig Sacreu i el del Corral del Pujol de Muntanya.

Per tant, en el període estudiat per Llobet, el faig s'explotava per la qualitat de la fusta i de la llenya. El mateix Llobet calcula una producció anual de carbó de faig de més d'un miler de tones pel conjunt del massís. Tanmateix, el règim d'explotació de les fagedes s'ha basat en una silvicultura irregular que només s'invertiria en les finques millor gestionades. Algunes d'aquestes darreres tindrien uns torns de tallada de 100/110 anys, amb fases intermèdies d'aclarida i deixarien arbres mare i rotacions de l'ordre de vint-i-cinc anys.

Llobet considera que la fageda es trobava en expansió a l'època del seu estudi, tot i que ens adverteix dels incendis provocats que devasten les fagedes de la Calma. D'altra banda, i en alguns punts del vessant sud-occidental de la Calma i occident del coll de Palestrins, Llobet observa un augment de l'alzinar en

detriment de la fageda. Aquesta és una observació de notable interès, ja que podria indicar un inici de mediterranyització.

Mapa 3.3. Montseny. Distribució de la fageda

3.IV.4. Les cobertes boreoalpines

Amb la denominació de prats i zones de despoblació forestal, Llobet descriu la coberta dels prats subalpins i els matollars de ginebró nan, una coberta vestigial d'una elevada sensibilitat enfront al canvi ambiental, atès que representa un paisatge culminal amb espècies de corologia septentrional. El nostre geògraf remarca que no són gaire importants i fa dues distincions. Una correspon als prats naturals, petits i confinats a les altes carenes i en superfícies d'erosió. En els pendents suaus, s'hi han desenvolupat uns sòls coberts de gespets de muntanya i d'arbusts rastres (ginebró nan). L'altra, la defineix com una zona desforestada, amb greus problemes de determinació, que es trobaria ubicada en l'exposició meridional del Matagalls i del turó de l'Home, que va dels 1200 als 1700 m. Dins d'aquesta primera zona desforestada, també es refereix a la Calma, de naturalesa diferenciada i encara més difícil de determinar i assevera que els arbres tenen dificultats naturals en cobrir l'altiplà, a més de la "comprovada destrucció humana que acaba d'impedir-ho." En les vores del peneplà la invasió forestal estaria

retardada pels incendis voluntaris dels pastors, una pràctica multiseccular que a finals dels setanta, seria interdicta de forma taxativa per la normativa del Parc Natural.

Llobet parla del foc en una fageda a Roca Roja, documentat l'any 1886. El quasi anorreament es produiria amb una tallada a matarrasa durant la guerra europea de 1914-1918. En queden petites restes que els incendis van destruir. Llobet considera alguns nuclis que descriu de faig a la banda oest, entre el Bellit i can Figuera, vestigis d'una més gran extensió de la fageda a la zona. La despoblació forestal des de Pi Novell, Palestrins i Sant Elies són una conseqüència de l'artigueig.

Hi ha formacions que ell anomena desforestades en el sentit de manca de bosc, la naturalesa de les quals no té clara. Li sembla que la presència d'alguns conjunts arbustius poden ser mostres regressives de la vegetació lligada a antigues fagedes, de les quals diu que han anat desapareixent en les parts altes amb ajuda de l'home. Assenyala que un important vestigi que hauria resistit aquest embat es troba al NO del mas rònc de Penyacans, on torna a progressar. Pocs anys després, com es mostrarà més endavant, en aquest indret que assenyala, hi haurà una activitat d'artigueig que culminarà amb la plantació d'avets-Douglas (*Pseudotsuga menzeizii*).

L'activitat humana destacable d'aquesta coberta és la pastura. Llobet determina la densitat de bestiar oví en 18 ovelles per quilòmetre quadrat. Els ramats de les zones altes a l'hivern descendeixen a la base del massís, a la serralada Litoral (Montnegre, Corredor).

Des de la perspectiva socioambiental, és interessant ressaltar que, quan Llobet, citant a Deffontaines, analitza els horitzons de treball i la propietat de la terra,

apunta que la necessitat de pasturar i d'aprofitaments comuns del bosc han generat un tipus de copropietat singular, els emprius. Llobet els defineix com una modalitat de propietat indivisa d'unes quantes persones en nombre fix i limitat, que ve de molt antic i és de gran valor geogràfic.

3.V. Conclusions

L'anàlisi de les principals cobertes del sòl del Montseny i dels seus usos principals que han estat objecte d'aquest capítol mostren una realitat socioambiental caracteritzada per un intens aprofitament productiu dels nombrosos recursos del massís, molts d'ells creats i recreats per segles de treball humà. Mitjançant el referent imprescindible que constitueix l'obra llobetiana però, afegint-hi també altres elements que quedaven fora del marc conceptual i analític del gran geògraf de Granollers, el nostre objectiu amb l'anàlisi de les cobertes ha estat il·lustrar la multiplicitat d'aquest marc socioambiental on han coexistit formes d'apropiació que probablement són mil·lenàries (per exemple, les pastures de l'alt Montseny), amb un incipient interès pels aspectes de la conservació i de la protecció dels ambients més emblemàtics de la muntanya, ja evident alguns anys abans d'*El medio y el hombre en el Montseny*. Cada coberta examinada pot entendre's com el resultat d'una xarxa amb actors humans i actors no humans que reproduceix relacions socioambientals específiques. Les cobertes agrícoles reflecteixen les xarxes d'apropiació dels recursos naturals típiques de les societats camperoles tradicionals i vertebrades en el cas del Montseny per una institució clau com és la masoveria. Tanmateix, les xarxes socioambientals característiques de la masoveria mostren també variacions importants. Al Montseny més basal, els contractes entre propietaris i masovers, en principi més favorables a aquests darrers, han facilitat l'especialització i una major simplificació agroecosistèmica

basada en terres de conreu i pinedes de pi blanc o pi insigne. Al mig i alt Montseny, en canvi, les cobertes agrícoles es troben molt més fragmentades òbviament per les majors dificultats físiques. La realitat socioambiental sembla en aquest cas molt més complexa, ja que els masovers han de multiplicar les seves estratègies de supervivència, en part pels condicionants del medi però també pel caràcter més oneros dels contractes. L'artigueig dels anys quaranta, tan criticat per Llobet, representa probablement una de les darreres manifestacions d'aquesta recreació constant del paisatge pel treball humà a fi de guanyar nous recursos.

El cas de les cobertes forestals resulta igualment complex. L'alzinar i les pinedes poden equiparar-se en certa manera a l'agricultura tradicional en el sentit que l'apropiació dels recursos té un caràcter marcadament camperol. En altres paraules, en l'explotació dels recursos hi intervenen els masovers i també una gran heterogeneïtat de treballadors del bosc per compte propi (bosquerols, carboners, etc.), però una fracció variable de la producció final, sempre la més rellevant, va a parar a les mans dels propietaris. En canvi, quan passem a considerar el cas dels castanyers, observem formes d'apropiació més típicament capitalistes, amb una important mà d'obra assalariada i un pes significatiu del conflicte social (vegeu, si més no la virulència de l'explosió revolucionària de l'estiu de 1936 a municipis com Arbúcies, amb una forta presència dels sindicats de treballadors forestals).

L'apropiació camperola del bosc, més secular, reverteix en unes cobertes i usos més diferenciats. En canvi, l'apropiació de caràcter capitalista donaria unes cobertes més homogènies. Tanmateix, la natura també jugaria el seu paper en la complexitat diferencial entre les cobertes mediterrànies i les corresponents al món centreeuropeu, les primeres en principi caracteritzades per una major diversitat que les segones.

En síntesi, el Montseny de Llobet representa al nostre parer la culminació d'un llarg procés d'apropiació humana dels recursos materials del massís. Cap a la dècada de 1940, la forma específica d'aquesta apropiació seguia regulant-se majoritàriament a través dels contractes de la masoveria, la qual cosa assegurava el manteniment (o en termes més actuals, la gestió) de les cobertes, especialment les agrícoles i les forestals de caràcter mediterrani, estadis força inicials de la successió que es caracteritzen per una notable heterogeneïtat i diversitat florística i faunística. Aquest caràcter fortament biodivers (tant natural com cultural) de l'apropiació camperola de la natura ha estat destacat per Toledo (1996) i altres autors en estudis actuals sobre el món subdesenvolupat . La crisi de la societat camperola tradicional del massís que es produeix a partir de la segona meitat del segle XX repercutirà en un canvi d'usos. Així, l'apropiació més directament productivista restarà en mans dels propietaris (sobretot per la intensificació de l'explotació del bosc, que suposa la introducció a gran escala de les coníferes exòtiques) mentre que una apropiació de caire no material ús social passiu esdevindrà el destí de gran part dels boscos montsenyencs amb unes conseqüències importants sobre les cobertes, que examinarem al proper capítol.